

KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU POPRZEZ ZRÓWNOWAŻONĄ TURYSTYKĘ KULTUROWĄ NA PRZYKŁADZIE IDEI SZLAKU KULTURY WOŁOSKIEJ

Jadwiga Środulska-Wielgus

Instytut Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej
Institute of Landscape Architecture, Cracow University of Technology
e-mail: jadwiga.wielgus@gmail.com

Streszczenie. Celem koncepcji „Szłaku kultury wołoskiej” jest wytyczenie szlaku turystyki kulturowej, prezentującego w równowadze z wartościami naturalnymi – dziedzictwo kulturowe osadników wołoskich, jednych z „Ojców Europy”, depozytariuszy i emisariuszy kultury gór, która umożliwiła zagospodarowanie Karpat od czasów średniowiecza. Misją koncepcji jest sublimacja turystyki karpackiej, budowanie i promowanie zrównoważonej turystyki, opartej na humanitarnych i ekologicznych wzorcach, będącej narzędziem aktywnej ochrony naturalnych i kulturowych zasobów Karpat, nie zaś ich bezwzględnej eksploatacji. Równocześnie jest to droga do wzbogacenia i urozmaicenia oferty usług turystycznych w gminach karpackich, w oparciu o ich własny, często mało wykorzystany kapitał ludzki i krajobrazowy.

Słowa kluczowe: szlak turystyki kulturowej, zrównoważona turystyka Karpat, kultura pasterska

Podróżować, doznawać wrażeń i uczyć się – znaczy żyć...
Szerpa Tenzing

WSTĘP

„Wołoską ziemię geografowie starzy Dacyą zwali” [Jeż 1930]. Jednak pierwotne miejsce, skąd Wołosi rozpoczęli swoją wędrówkę łukiem Karpat, jest nieokreślone. Na tereny polskich Karpat przybyli w połowie XIV w. i ich transhumacja trwała do wieku XVII. W tym trwającym trzy wieki okresie na terenie Polski założono około 500 wsi lub osad wołoskich [Łukasik 1938, s. 48–53], o różnym etnograficznym charakterze: huculskie, bojkowskie, łemkowskie i góralszczyzny polskiej [WEP 1969]. Transhumacja wołoska pozostawiła na terenie Polskich Karpat wiele czytelnych śladów, zarówno w sposobie gospodarowania, układu ruralistycznego, jak i obyczajów, zwyczajów, nazewnictwa, muzyce. Podstawą życia Wołochów była mobilność. Typowym zjawiskiem dla tego sposobu gospodarowania jest przesuwanie się pastwisk w miarę wegetacji traw.

Transhumacja nie znaczyła ruchu stada jedynie „w pionie” w obrębie tego samego pasma górskiego, lecz i sezonowe przenoszenie się na znaczne odległości pomiędzy różnymi krainami geograficznymi. Wołosi byli nośnikami nie tylko wartości kulturowych, ale także sztuki wojennej, techniki, rozpowszechniali zdobycze cywilizacyjne. Ich wkład w rozwój tożsamości i kultury ludzi gór jest niezaprzeczalny.

Początkowo pojęcie Wołoch odnosiło się do wysokogórskiego pasterza owiec, z biegiem czasu stało się symbolem i świadectwem współistnienia i przenikania się różnych kultur łuku Karpat.

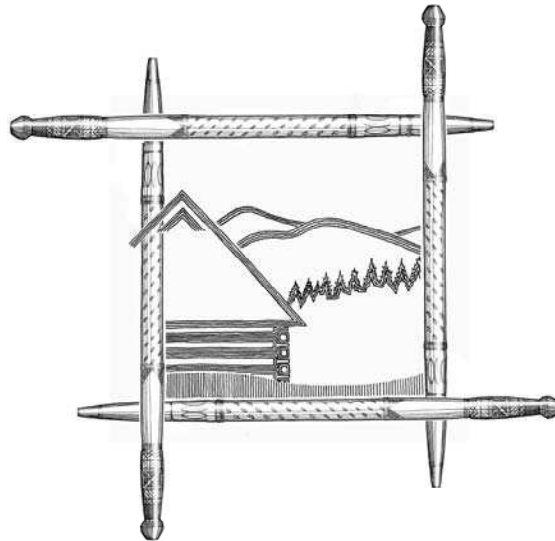
METODA BADAŃ

Materiały źródłowe oraz opracowania dotyczące tematu dzielą się na dwie zasadnicze grupy. Jedna dotyczy ogółu zagadnień historycznych i przestrzennych, związanych z osadnictwem wołoskim, gospodarką pasterską w górach i związanymi z tym formami krajobrazowymi. Podstawową źródłową pracą o charakterze monograficznym jest tutaj studium szłaśców gorczańskich Wojciecha Śliwińskiego [1986]. Monograficzny charakter ma także wielotomowe wydawnictwo *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala* pod red. W. Antosiewicza [1959] (ta zbiorowa praca porusza w kolejnych tomach różne aspekty tej problematyki) oraz prace badaczy kultury pasterskiej: Porawskiej [2001], Adamczyka [1996], Nowickiego [1998] Truszkowskiego [1993], Kopczyńskiej-Jaworskiej i Czamańskiej [2007], Dobrowolskiego [1951]. Podstawowe okazały się opracowania, także te o charakterze archiwalnym – W. Pola, S. Flizaka czy R. Reinfussa [1972], publikowane w czasopismach naukowych, poruszające zagadnienia etnograficzne i obyczajowe¹. Istotny wkład mają książki popularnonaukowe o charakterze popularyzatorskim, np. Pagaczewskiego [1979], odnoszące się do opisu żywych zwyczajów, tradycji i będące zapisem stanu zachowania krajobrazu, kultury na lata 60. i 70.

Druga grupa opracowań dotyczy teorii i praktyki organizacji turystyki kulturowej, ze szczególną rolą szlaków – również dla ochrony krajobrazu. Na szczególną uwagę zasługuje w dziedzinie turystyki kulturowej prace Richarda [1996], Piotrowskiego [1997, 2004], Gołaszewskiego [1964], Kołodziejczyka [1979], Małek [2003], Przecławskiego [1997]. W zakresie gospodarowania zasobami dziedzictwa kulturowego w turystyce publikacje Majewskiego [1999], Bełkot

¹ „[...] Psuje się stara kultura Podhalan. Tworzą się w niej szczyby i szczeliny, którymi sączy się w dusze nieumocnione oporem, niwel rozkładu. Niwelacyjny szablon przenika warstwy dusz górskich, rozpuszcza ich właściwości rasowe [...] na takim nijakim podłożu krzewi się bezcharakterność. Winien powstać odpór przeciw temu, co atakuje mateczniki kultury rodzimej [...] Winien być wywarty nacisk na przywrót obyczaju dawnego w wyższej formie, zastosowanej do współczesnych wymagań tak, by kultura obyczaju stała się wspólną wszystkim Podhalanom”. Władysław Orkan, 1970 [w:] *Listy ze wsi*, s. 360–363.

i Hewison [1989]. W zakresie tworzenia szlaków kulturowych i ochrony krajobrazu istotny wkład wnoszą publikacje Orzechowskiej-Kowalskiej [1997, 2002]. W zakresie turystyki w terenach wiejskich prace Miruty i Żelaznej [2003] i Majewskiego [1999].

Ryc. 1. Znak Szlaku Kultury Wołoskiej. Oprac. J. Środulska-Wielgus przy konsultacji Zdzisława Błachuta, Piotra Kohuta i Józefa Michałka

Fig. 1. First Cultural Trail sign Vlachs. Coll. J. Środulska-Wielgus in consultation Zdzisław Błachut, Piotr Kohut i Józef Michałek

Jako odcinek pilotażowo-badawczy Szlaku Kultury Wołoskiej wytypowany został odcinek przebiegający na terenie gmin Ochotnica Dolna – Tylmanowa. Na wybór odcinka pilotażowego wpłynął materiał porównawczy, jaki stanowi praca Z. Śliwińskiego, badania na tym terenie prowadzone przez pracowników Instytutu Architektury Krajobrazu oraz aktywność społeczności lokalnej w poszukiwaniu i utrwalaniu tożsamości.

Koncepcja Szlaku Kultury Wołoskiej (zwanego często w skrócie „Szlakiem Wołoskim”) zrodziła się w początku obecnego stulecia w Wiejskim Ośrodku Kultury w Ochotnicy Górnej, przy wsparciu miejscowego Oddziału Związku Podhalan oraz środowisk akademickich krakowskich uczelni – w szczególności Instytutu Architektury Krajobrazu na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej. Pierwszą koncepcję zmaterializowała się w postaci opisu, map, plansz terenowych, a następnie publikacji naukowych i popularyzatorskich w latach 2007–2008. Oparta była na działalności Lokalnej Grupy Działania „Gorce-Pieniny” w ramach Projektu Leader+. Koncepcja szlaku zgodna jest z założeniami Konwencji Karpackiej, Porozumienia Karpackiego „Karpaty naszym Do-

mem”, Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego oraz Miejscowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Ochotnica Dolna.

Współcześnie ślady osadnictwa wołoskiego odczytać można w słownictwie, nazewnictwie, zwyczajach, a także charakterystycznej zabudowie i strukturze wsi.

Wołosi osadzani byli przez rządzących nie tylko jako gospodarze trudnych terenów, ale także z powodu odwagi, męstwa, byli nie tylko dobrymi żołnierzami, ale także buforem na granicach kraju. Cefali w wieku XVII tak tę jazdę opisuje:

Wołosi są jazdą złożoną z ludu wołoskiego, używani są do podjazdów, niepokoienia nieprzyjaciela i dostawiania języka; lekko są uzbrojeni; łuk, pistolet i pałasz są ich bronią. Niektórzy z nich opatrzeni bywają w karabin, przedniejsi noszą pancerze. Są wielcy rabusie, ale bitni. Liczba ich w wojsku polskim nie dochodzi 20 chorągwi [Joanna Porawska 2001].

Potwierdza tą opinię Linde: „Jest Wołosza narodem bojownym”. [Linde 1807–1814]. Znane było także siodło wałaskie [Łukasik 1930, s. 234]; i koń wałaski wołoszynek; ‘Dacicus equus’ [Linde 1807–1814], którego opis możemy odnaleźć w prozie Sienkiewicza.

Ryc. 2. Przykład karty ewidencji krajobrazu polan gorczańskich do Szlaku Kultury Wołoskiej. Plan, pokazujący dynamikę zarastania polany na Magurkach. Wykonali: Katarzyna Martyna, Kasper Jakubowski, w ramach praktyk kierunku „Architektura Krajobrazu” na Politechnice Krakowskiej

Fig. 2. Example of landscape logs record cards to the Route of Culture Vlachs. Plan showing the dynamics of the Magurka clearing overgrowth. Done: Katarzyna Martyna, Kasper Jakubowski, the practice direction “Landscape Architecture” at Cracow University of Technology

Są też bardzo ciekawe ślady językowe. Badania Witolda Truszkowskiego² udowodniły naukowo wspólny źródłosłów tradycyjnego [gwarowego] słownictwa wsi Drâgus woj. Braşov (południowy Siedmiogród) i Ochotnicy Dolnej.

Wołoch w znaczeniu *'pasterz owiec'*, termin ten stosowany był na Podhalu jeszcze w XVII w., dopiero później zastąpiony został przez węgierskie określenie juhas. W Podwilku na Podhalu, określenie wałaszek jest do dnia dzisiejszego synonimem młodego pasterza [Łukasik 1930, ss. 174, 186]. Owczarzy noszących szerokie pasy skórzane, białe spodnie wełniane zwane portki wałaskie i gunię z brązowego sukna, zwaną burnus wałaski, nazywano wałachami, mówiono o takim „wałach idzie” [Porawska 2001]. Wołoszką nazywano także „suknię męską krojem wołoskim”, noszoną w XVIII w. [Gloger 1900–1903].

Ryc. 3. Przykład karty ewidencji krajobrazu polan gorczańskich do Szlaku Kultury Wołoskiej. Widok z lotu ptaka Kurnytowej Polany wraz z zabudową historyczną.

Wykonał dr inż. arch. Krzysztof Wielgus, Politechnika Krakowska

Fig. 3. Example of landscape logs record cards to the Route of Culture Vlachs. Aerial view of the Glades Kurnytowej with historical buildings.

Made by dr. eng. arch. architect Krzysztof Wielgus, Cracow University of Technology

Śladem najwyrazistszym w krajobrazie są wsie zakładane na prawie wołoskim. Kolonizacja wołoska zainicjowana przez Kazimierza Wielkiego (najwcze-

² W. Truszkowski, *Zdrowie i choroba w poglądach i ujęciu nazewniczym mieszkańców wsi tradycyjnej*. [w:] *Etnografia polska*, t. 37, 1993, z. 3.

śniejszą lokacją były Hadle na Pogórzu Dynowskim 1377) otwierała możliwość eksploatacji terenów górskich, dotychczas ekonomicznie nieproduktywnych. Była przede wszystkim zjawiskiem społecznym, choć niekoniecznie etnicznym; prawo wołoskie (*ius valacchium*) określało status ludności zajmującej się pasterstwem, niezależnie od jej pochodzenia. Stosowane było jako normatyw dla ludności nowo osiedlanej na ziemiach, gdzie z konieczności dominować musiała gospodarka hodowlana. Występowało na ziemiach serbskich, bośniackich, chorwackich, a także na terytoriach południowej Polski, Rusi, Moraw i Słowacji. Miało też istotne znaczenie wojskowe na terenach pogranicznych, stanowiąc gwarancję stworzenia organicznego kordonu, utrudniającego wrogom naruszanie rubieży państwa.

Ryc. 4. Plansza ukazująca formy budownictwa, włączone do Szlaku Kultury Wołoskiej na terenie gminy Ochońnica Dolna. Opracowała dr inż. arch. Jadwiga Środulska-Wielgus

Fig. 4. Chart showing the forms of construction, included in the Cultural Route of the municipality Ochońnica Dolna. Prepared by Dr. Eng. arch Jadwiga Środulska-Wielgus

Kolonizacja wołoska pozostawiła niezatarte ślady także w tradycjach, jak i w układzie przestrzennym tej wsi. Wołoskie wsie, ułożone na łuku Karpat są śladem transhumacji Wołochów i zapisem ich wędrówki i prędkości, z jaką przesuwali się w poszukiwaniu nowych terenów wypasowych. W każdym bez mała Uniwersale poborowym znajdujemy o Wołochach wzmiankę, począwszy od Uniwersału z roku 1578 [Gloger 1900–1903, Porawska 2001]. Wołoskie wsi

płacić mają po 20 groszy [Linde 1807–1814], prawo wołoskie (*ius valachicum*) pojawia się jako termin prawniczy, np. w roku 1616 przy zakładaniu wsi Działisz, która ma być prawa wałaskiego [Łukasik 1930, s. 56]. Władzą pełniącą funkcję sędziego i burmistrza we wsi sprawował wojewoda wałaski – np. wojewoda wałaski na Podhalu rezydował w Olczy, a rodzina Ustupskich dziedziczyła ten tytuł w latach 1694–1776 [Łukasik 1930, s. 60–61]. Archiwum kościelne w Jelesni k. Żywca posiada Księgę wyroków Sądu Wołoskiego od roku 1684 do 1773 w Żywcu zapadłych.

Ryc. 5. Tablica informacji turystycznej w sołectwie Ochotnica Górna. W ramach realizacji Programu Leader+ we wszystkich sołectwach gmin Ochotnica Górna i Krościenko nad Dunajcem ustawiono tablice z proponowanym przebiegiem tras zwiedzania jako początek realizacji Szlaku Kultury Wołoskiej. Opracowanie plansz WOK w Ochotnicy Grn. i Politechnika Krakowska. Fot. J. Środulska-Wielgus

Fig. 5. Table Desk in parish Ochotnica Górna. As part of the Leader + program in all municipalities parish Ochotnica Górna and Krościenko the Dunajec tables set with the proposed course tours the launching of the Cultural Trail Vlachs. Development boards for volunteers Ochotnica Górna WOK. and Cracow University of Technology. Photo. J. Środulska-Wielgus

Lokowana na prawie wołoskim Ochotnica w roku 1416³, zachowała w swoim krajobrazie, trwające do dziś, rozdzielenie działek siedliskowych od pól uprawnych i hal (średnia odległość to ok. 13 km!) i praktykowane do niedawna sezo-

³ Warto dodać, iż pierwsze wzmianki o produkcji sławnego oscypka znajdują się właśnie w akcie lokacyjnym Ochotnicy, której zasadzcą był Dawid Wołoch (David Walachi), za: *Produkty polskie w trakcie rejestracji. Oscypek*. [online] <http://www.oryginalnoscpodobochrona.pl> protokół dostępu [2007-07-06].

nowe przenoszenie się całych rodzin z dobytkiem na sezon letni do wysoko położonych, drugich gospodarstw (szałasów, szop, stajni). W przypadku obfitości zgromadzonej paszy, pozostawiano tam część stad pod dozorem także na zimę. Także w niespokojnych czasach pozostawano w trudno dostępnych, górskich osiedlach (ostatnie takie przypadki miały miejsce... w 1981 r., po wprowadzeniu stanu wojennego!). Jeszcze w roku 1965 odnotowano w osiedlu Młynne występowanie prądowej formy spichlerzyków, na wpół wkopanych w ziemię, o dachach obciążonych kamieniami.

Wołosi wprowadzali na tereny przez nich zasiedlane urządzenia hydrotechniczne – tracze, młyny, folusze. Określenie wałaska na koło wodne, o niewielkiej średnicy za to znacznej długości, było charakterystyczne dla pracy na potokach górskich. Tartak w Harklowej, z połowy XIX w., jest napędzany jednym tylko kołem wodnym, wałaską. Podobnie na jedną wałaskę pracował tartak w Łopusznej.

Ryc. 6. Śladami dobrych tradycji i dobrych praktyk. Zjawisko „preagroturystyki”, przełom lat 50. i 60. XX w., Ochotnica Górna. Zdjęcie ze zbiorów rodzinnych Marii i Mariana Krzyśko

Fig. 6. Footsteps good tradition and good practice. The phenomenon of “pre-agritourism” turn of the 50th and 60 Twentieth century, Ochotnica Górna. Photo from the collection of the family of Mary and Marian Krzyśko

Ryc. 7. Przejażdżki konne letników, mieszkających w rolniczych i pasterskich gospodarstwach w Górcach, początki lat 60. XX w. Zbiory M. i M. Krzyśko

Fig. 7. Horse riding holiday-makers who live in rural and pastoral households in Gorce, the beginnings of the 60s Twentieth century collections of M. and M. Krzyśko

Ryc. 8. Wymarzony odpoczynek – pobyt rodzin z Krakowa, Warszawy, Łodzi i Śląska w Ochotnicy Górnej mimo obiektywnie „nieturystycznych” warunków (brak elektryczności, bieżącej wody, sanitariatów), za to pod serdeczną opieką góralskich rodów. Początki lat 60. XX w. Zbiory M. i M. Krzyśko

Fig. 8. Perfect rest – families stay in Krakow, Warsaw, Lodz and Silesia, in Ochotnica Górna despite objectively “no tourist” conditions (no electricity, running water, toilets), but under the warm care of highland clans. The origins of the 60 twentieth century collections of M. and M. Krzyśko

Ryc. 9. Modelowy, wzorowo utrzymany, odzyskany krajobraz pasterski Gorceów na południowo-wschodnim stoku Mazurek. Wynik wieloletniej pracy: wykaszania, wypasu i rekonstrukcji budowli, wykonywanej przez Józefa Królczyka. Fot. Ewelina Uznańska

Fig. 9. Model, perfectly maintained, recovered Gorce pastoral landscape on the south-eastern slope of Mazurek. The result of many years of work: mowing, grazing and building reconstruction, performed by Józef Królczyk. Photo. Ewelina Uznańska

Ryc. 10. Modelowo zrekonstruowana koliba, służąca do wypasu owiec w Beskidzie Śląskim. Prezentuje jedną z najstarszych form szałasów wołoskich z dachem sochowym. Fot. Józef Michałek

Fig. 10. Model-reconstructed hut, used for grazing sheep in the Silesian Beskids. Presents one of the oldest forms of roof huts Wallachian socha type. Photo. Joseph Michalek

Krajobraz charakterystyczny dla wsi wołoskiej to zabudowa o charakterze łańcuchówki, ciągnącej się wzdłuż cieków wodnych. W krajobrazie dominowały wielkogabarytowe budowle techniczne. Życie wsi toczyło się jednak w wyższych partiach gór na polanach. Zespół terenów pasterskich, rolnych i osadniczych w masywach gór otaczających Dolinę Ochotnicy jest nadal jednym z najcenniejszych, w skali kraju, pod względem czytelności i jakości krajobrazowej, są przykładem spuścizny archaicznej, górskiej gospodarki. Zmiany w sposobie gospodarowania zdecydowały o tym, że niemal wszystkie polany i hale w masywie Lubania, Gorca, Magurek czy Kiczory opustoszały w trakcie życia jednego pokolenia. Pomimo sukcesji roślinnej i zanikania materialnych śladów gospodarki pasterskiej, nadal czytelne są ślady gospodarki pasterskiej. Opisanie procesu pozyskiwania przestrzeni polan i powtórny proces ich zarastania – stanowić mogą olbrzymią atrakcję – poprzez swój autentyzm, jest to swoista opowieść o przemianie krajobrazu. Wskazanie przemian jest ideą szlaku Kultury Wołoskiej, opracowany w swych zarysach w ramach Programu Leader+ w roku 2007. Proponowany szlak prezentować ma dorobek kultury wołoskiej – tradycje i obyczaje wypasu oraz osadnictwa; budownictwo, rzemiosło, szlak migracyjny. Prowadzić ma poprzez reprezentatywne krajobrazy, charakterystyczne dla gospodarki halnej i polaniarskiej. Dla potrzeb szlaku dokonano na terenie gminy Ochotnica Dolna inwentaryzację krajobrazową i widokową, oraz inwentaryzację zachowanych obiektów pasterskich⁴. Inwentaryzacja krajobrazowa obejmuje zarówno zapis stanu istniejącego, jak i proces transformacji opracowany na podstawie cyklu zdjęć lotniczych, dających możliwość analizy procesu. Zapis stanu istniejącego to także określenie relacji przestrzennych elementów istotnych dla gospodarki pasterskiej: koliba, poidło dla owiec, koszar. Inwentaryzacja widokowa stanowi zapis otwartych widokowych, zarówno tych lokalnych, jak i panoramicznych. Analiza wskazuje także potencjalne otwarcia widokowe, które na skutek sukcesji roślinnej są nieczytelne lub atrakcyjny widok został utracony.

SZLAK KULTURY WOŁOSKIEJ – ODCINEK PILOTAŻOWY

Szlak kultury wołoskiej nie jest typowym, turystycznym szlakiem tranzytowym, biegnącym wyłącznie grzbietami góorskimi. Nawiązuje do historycznego pojęcia „szlak wołoski” – w dawnej Polsce nazwą szlaków określano zwłaszcza drogi, którymi zwykle posługiwali się kupcy, jadący znad Morza Czarnego do Polski, wiódł z Krymu do ujścia Dniestru, następnie w kierunku południowo-zachodnim między Dniestrem a Prutem, przebiegał w pobliżu Sniatyna i Hali-

⁴ Formę kart ewidencyjnych krajobrazu polan gorczańskich opracowano, na podstawie prac W. Śliwińskiego oraz pierwszą serię rejestracji wykonano w Instytucie Architektury Krajobrazu na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, pod kier. dr hab. inż. arch. Z. Myczkowskiego, prof. PK oraz dr inż. arch. J. Środulskiej-Wielgus w roku 2007.

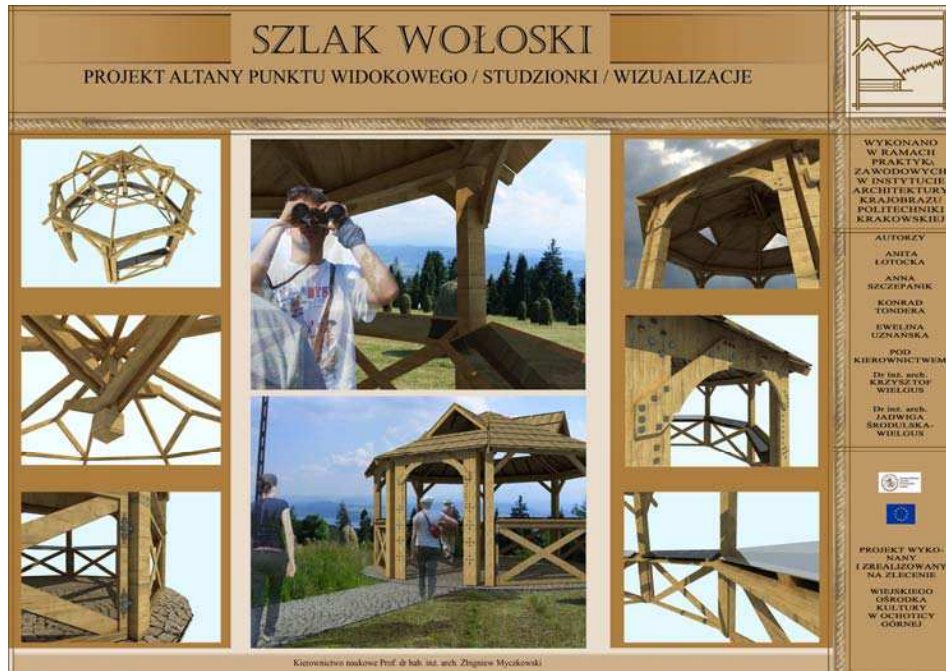
cza, dochodząc do okolic Lwowa i Przemyśla [WEP]. W literaturze pięknej można także to określenie odnaleźć, np. w prozie występuje *trakt wołoski* T.T. Jeża [Porawska 2001].

Ryc. 11. Owce pierwotnych ras, wprowadzanych w trakcie wypasu transhumacyjnego przez Wołochów wracając w Beskid Śląski. Po prawej baca Piotr Kohut. Fot. Józef Michalek

Fig. 11. Primitive sheep breeds introduced during the grazing transhumance by Vlachs back in the Silesian Beskids. On the right shepherd Piotr Kohut. Photo. Józef Michalek

„Szlak Kultury Wołoskiej” promuje, tolerancję, tradycyjne wartości tak jak historycznie Wołosi stanowili społeczność wielonarodową, wielojęzyczną, wielowyznaniową, gospodarującą na terenach trudnych, górskich, terenach wymagających działań wspólnych, społecznych, gdyż od tego zależał nie tyle dobrobyt, ile przeżycie. Działanie w terenach ubogich w dobra naturalne wymagało także wprowadzania osiągnięć cywilizacyjnych, nowych technologii oraz umiejętności podziału i organizacji pracy.

Ryc. 12. Projekt punktu widokowego z objaśnieniem panoram. Proj. Anita Łotocka, Ewelina Uznańska, Anna Szczepanik, Konrad „Wiewiór” Tondera, pod kier. dr inż. arch. Jadwigi Środulskiej-Wielgus

Fig. 12. Design viewpoint panoramas of explanation. Designer Anita Łotocka, Ewelina Uznańska, Anna Szczepanik, Konrad “Squirrel” Tondera, the head of the Dr. eng. arch. Jadwiga Środulska-Wielgus

Pojęcie wołoskości odwołuje się do dorobku, tożsamości i kultury środkowo- i wschodnioeuropejskich ludów pasterskich, które, migrując, stały się nośnikiem wartości. Współcześnie znajduje swe odzwierciedlenie we wspólnych cechach górali Łuku Karpat, w nazewnictwa, architekturze, muzyce; w krajobrazie – w systemie osiedleńczym wsi, rozłogach pól, polanach wraz z szałasami, a także w realizowaniu współcześnie działalności spółdzielczej, wspólnotowej, nawiązującej do organizacji wołoskiego sałasza – wspólnego gospodarowania.

Na odcinku pilotażowym zaproponowano 5 bram wejściowych na szlak – „punktów akcesji” – centrów informacyjno-usługowych, a więc: parkingi, punkty informacyjne, ekspozycyjne i dydaktyczne, wypożyczalnie rowerów górskich lub nart turystycznych; a także w wybranych punktach miejsca noclegowe i gastronomię. Opracowany teren pokryty został równomiernie szlakami, umożliwiającymi sprawną komunikację, możliwość własnego wyboru drogi, nie wykluczając możliwości szybkiego przejścia. Główną zasadą jest rozśrodkowanie ruchu turystycznego, poprzez wskazanie nowych atrakcji, a także oparcie bazy noclegowej o kwatery prywatne i agroturystykę. W koncepcję szlaku wpisane zostały lokalne inicjatywy kulturalne – działania Wiejskiego Ośrodka Kultury –

wystawa dziedzictwa etnograficznego – model tradycyjnego domu w skali 1:1 w budynku WOK, wystawa śladów lotnictwa w Górcach, Ochotnica w starej fotografii, wystawa 100-lecie parafii czy cyklicznie organizowane imprezy; Ochotnicka Watra, Spotkanie z Górcami.

Ryc. 13. Projekt wieży widokowej i dozorowej. Proj. Leszek Majerczak, Łukasz Koryl, pod kier. dr inż. arch. Krzysztofa Wielgusa

Fig. 13. Tower design and surveillance. Leszek Majerczak designer, Łukasz Koryl, the head of the Dr. eng. arch. Architect Krzysztof Wielgus. Zdzisław Błachut, Piotr Kohut and Józef Michałek

Elementami urządzania szlaku są zarówno budowle kubaturowe, jak i w większości obiekty tzw. małej architektury⁵. Przygotowania do założenia szlaku wymagają automatycznie poprawy kondycji polan i kolib, w tym znalezienie metod dla motywacji gospodarzy dla wykaszania polan i utrzymywania szałasów. I takie działania, rozpoczęte z inicjatywy ochotnickiego oddziału Związku Podhalań, już trwają. Następuje więc, tak pożądaną, indukcyjne oddziaływanie konserwatorskie i ochronne tworzonego dopiero szlaku turystyki kulturowej.

⁵ Są to (w kolejności od najprostszych do najbardziej złożonych): słupki oznaczenia szlaku, tablica informacyjna, ławka, punkt widokowy (platforma widokowa z prezentacją panoramy, Schron terenowy przy szlaku, wieża widokowa .

WNIOSKI

Szlak kultury wołoskiej został ujęty w poradniku „Turystyka przyjazna środowisku a zrównoważony rozwój Karpat” – swoistym kompendium rozwoju zrównoważonej turystyki w Karpatach. Poradnik ten zawiera informacje o źródłach finansowania zrównoważonej turystyki oraz informacje o celach, założeniach i korzyściach płynących z wdrażania zapisów Konwencji Karpackiej. W konkursie „Zrównoważony rozwój Turystyki Przyjaznej Środowisku w Rozwoju Karpat” w 2011, nagrodzono koncepcję „Szlaku Kultury Wołoskiej”. Dzięki nagrodom i promocji idei szlaku, udało wyznakować się krótki odcinek „testowy” oraz opublikować mapę turystyczną sołectwa Ochotnica Górna. Wprowadzenie w 2010 r. na polany sołectwa Ochotnica Górna owiec, ekologiczny wypas, konserwacja starych kolib i budowa nowych – zgodnych formą z tradycją, wykaszanie polan są także formą realizacji Szlaku Kultury Wołoskiej. Zrównoważona turystyka jest sposobem ochrony i gospodarowania, a także promocji walorów krajobrazowych, kulturowych i przyrodniczych terenów górskich⁶.

PIŚMIENNICTWO

- Adamczyk M.J., 1996. *Gorce w latach 1670–1870 i zmiany w ich krajobrazie* [w:] *Wierchy*, t. 62, s. 94.
- Antosiewicz Wł., 1959. *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*, t. 1–8.
- Belkot A., 2008. *Tradycyjny obiekt kulturowy w dobie globalnej turystyki* [w:] *Eksploracja przestrzeni historycznej*, pod red. M. K. Leniartka, Wrocław, s. 23–33.
- Czamańska I., 2007. *Wołosi w Europie* [w:] *Wołoskie dziedzictwo w Karpatach*, Konf. nauk.-tech., Istebna, 5–6 października, s. 27–36.
- Dobrowolski K., 1951. *Studia nas kulturą pasterską w Karpatach Północnych*, s. 8–50.
- Flizak S., 1957. *Bulanda – ostatni czarodziej gorczański*. [w:] *Wierchy*, t. 26, s. 192–195.
- Głogier Z., 1900–1903. *Encyklopedia staropolska*.
- Gołaszewski T., 1964. *Zasada atrakcyjności w andragogice*, Rozpr. i sprawozd. Muzeum Narodowego w Krakowie, 8.
- Hewison R., 1989. *Heritage and interpretation* [w:] D.I. Uzzell (red.), *Heritage interpretation. The natural and built environment*, Londyn, s. 6.
- Jeż T.T., 1930. *Za króla Olbrachta*, Warszawa, cz. II, s. 65.
- Kołodziejczyk A., 1979. *Rola elementów kultury w turystyce*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Kopczyńska-Jaworska B., 2007. *Gospodarka pasterska w Beskidzie Śląskim*, Mat. PTL VIII/IX, 226.
- Linde B.S., 1807–1814. *Słownik języka polskiego*.
- Łukasik S., 1930. *Pologne et Roumanie. Aux confins des deux peuples et des deux langues*, Paris–Varsovie–Cracovie, s. 48–53.

⁶ „Inteligentna turystyka pozwala dowartościować piękno świata stworzonego. Dzięki niej człowiek podchodzi do niego z szacunkiem, cieszy się nim i nie narusza jego równowagi. [...] Trzeba nauczyć się patrzeć na świat stworzony oczyma czystymi pełnymi zdumienia”. Jan Paweł II

- Majewski J., 1999. *Turystyka jako jedna z możliwości rozwoju pozarolniczej działalności na terenach wiejskich*, Probl. Turyst., 22, 3–4, s. 24–33.
- Małek J., 2003. *Turystyka kulturowa jako czynnik rozwoju lokalnego*, Prace i Studia Geograficzne, t. 32, Geografia Turyzmu, Wyd. UW, Warszawa, 13–34.
- Miruta B., Żelazna B., 2003. *Dziedzictwo kulturowe wsi litewskiej aspekcie rozwoju agroturystyki*, Probl. Turyst. Hotel., 1 (5), s. 126.
- Nowicki P., 1998. *Spotkałem nawet prawdziwych Wołochów*, Almanach Karpacki „Płaj”, 17, s. 13–122.
- Orkan W., 1970. *Listy ze wsi i inne pisma społeczne*, Kraków, s. 360–363.
- Orzechowska K., 1997. *Szlaki dziedzictwa kulturowego jako produkt turystyczny* [w:] *Kulturowe aspekty turystyki i gospodarki turystycznej*, Pol. Stow. Turyst., Warszawa, s. 41–51.
- Orzechowska-Kowalska K., 2002. *Europejski Szlak Kultury Wikingów*, Probl. Turyst., 25, 3–4, s. 53–61.
- Pagaczewski S., 1979. *Znów idę na południe*, Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa.
- Piotrowski J.P., 2004. *Bogactwo kultury ludowej regionów* [w:] *Kultura bogactwem turystyki wiejskiej*, red. J.P. Piotrowski, W. Idziak, s. 14–18.
- Piotrowski J.P., 1997. *Obiekty kultury jako atrakcja turystyczna* [w:] *Kulturowe aspekty turystyki i gospodarki turystycznej*, Pol. Stow. Turyst., Warszawa, s. 69–77.
- Porawska J., 2001. *Kontakty rumuńsko-polskie na przestrzeni wieków*, wyd. Zw. Polaków w Rumunii, Suceava, s. 166–179; oraz przedruk w Almanachu Karpackim „Płaj”, nr 22, s. 112–125.
- Przeclawski K., 1997. *Człowiek a turystyka – Zarys socjologii turystyki*, AlBis, Kraków.
- Reinfuss R., 1972. *Wpływ zawodów wędrownych na kształtowanie się kultury ludowej w Karpatach* [w:] *Studia z zakresu socjologii, etnografii i historii ofiarowane Kazimierzowi Dobrowolskiemu*, Kraków.
- Richards G., red., 1996. *Cultural tourism in Europe*, CABI, Wallingford.
- Śliwiński W., 1986. *Szalały pasterskie w Gorcach*, Sądecka Ofic. Wyd., s. 3–17.
- Truszkowski W., 1993. *Zdrowie i choroba w poglądach i ujęciu nazewniczym mieszkańców wsi tradycyjnej* [w:] *Etnografia polska*, t. 37, z. 3.
- WEP, 1969. *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, PWN, Warszawa.

LANDSCAPE THROUGH SUSTAINABLE CULTURAL TOURISM AS AN EXAMPLE THE IDEA OF CULTURAL ROUTE VLACHS

Abstract. The purpose of the “Route Wallachian culture” is to set the route of cultural tourism, presenting in equilibrium with the natural values – cultural heritage Wallachian settlers, some of the “Fathers of Europe”, depositories and cultural emissaries of the mountains, which allowed the development of the Carpathian Mountains of the Middle Ages. The mission concept is the sublimation of the Carpathian tourism, building and promoting sustainable tourism, based on humanitarian and ecological patterns, as a tool to actively protect natural and cultural resources of the Carpathians, not their absolute ownership. He is also a way of enriching and diversified range of tourist services in the municipalities of the Carpathian, based on their own, often little used human capital and landscape.

Key words: route of cultural tourism, sustainable tourism Carpathian pastoral culture

Artykuł w publikacji zrealizowano w ramach projektu „Politechnika XXI wieku – Program rozwoju Politechniki Krakowskiej – najwyższej jakości dydaktyka dla przyszłych polskich inżynierów” współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego; umowa nr UDA-POKL.04.01.01-00-029/10-00.